

ATT KÄNNA IGEN DET OKÄNDA

En resa till Amerika

Om man tänker sig ett rutnät i gummi som dragits över kontinenten men gränsar till ursprunglig färgprakt och ursprunglig is, förstår man. Det är inte Afrika. Men känslan av överklighet får oss att tvivla. När rutnätet tänjer på sig reser vi och horisontaliteten härskar. När rutorna är små är de staplade på varandra och vi stannar. En del byar är bussen högre än. Man kan undra om de är enstaka rutor med enstaka civilisationslager på. Man kan tänka, att denna by var bottenplanet i ett höghus, som förblev lågt. Man kan tro, att byns blottlagda och nu utrymda symboler – vattenreservoaren, matstället, truckarna – flyttat in i drömfabrikerna skyskraporna säger sig vara.

Vi är vana vid ting att hänga upp vår vardag på. Verkligheten är lagrad i tingligheter: vattenreservoarer, matställen, truckar på den amerikanska landsbygden; granar, gårdar, rosa tegelhus för offentlig service på vår svenska. Gemensamma mänskliga behov har fått olika standarduttryck på olika platser. Genom att specificera begreppen i former förlorar vi överblicken. Samtidigt är tingen nödvändiga för att vi ska förstå ett fysiskt sammanhang.

Att se en annan och parallell verklighets ting är ett sätt att öka förståelsen för sin egen omgivning. Det är inte Europa. Den parallella verklighetens överklighet manar oss att tyda dess symboler för att förstå deras samband. När invanda förankringar lossas flyter man en stund i ovisshet om vad som är väsentligt innan nya rutiner förblindar. Det är i mellanrummet mellan verkligheterna man kan överblicka dem och finna nycklar till deras strukturer; det är innan tingen tyfts som symboler som de är begreppsliga.

I och med världsstädernas och flygplatsernas pågående likriktning produceras bilden av hela världen som *en* plats. Städernas karaktärslöshet ger den kontrollerade vardagsverkligheten en ny karaktär, som eftersom den inte ännu är bunden till våra invanda referensramar kan förväxlas med Friheten. Medan det allmängiltiga rummet breder ut sig över vår begreppsvärld plånas tiden ut. Jag flyger snabbt mellan likartade noder och snart har de väsensskilda landsbygderna omkring transportsystemets brännpunkter blivit en i mitt medvetande. Det är ingenstans annat än "här" Jag köper granbarrsgelé som smakar kolbotten för att minnas mitt ursprung.

Den stora staden Fort Worth, Texas, är en plats där många lagers noder möts. Konsumenternas lager intensifieras i downtown, konstkännarnas lager i Louis Kahns museum Kimbell, sportfånarnas lager i arenan med de heroiska tecknen på. Det ryktas också om en "historisk" stadsdel, nån sorts High Chaparall där Disney är utklädd till kobojsare. Men Fort Worths delar är alla exponenter av samma omöjliga vilja: att producera äkthet. De blir *ett* begrepp i olika former snarare än autonoma delar. Människorna gömmer sig i sina bilar medan de åker mellan sina hållpunkter. Bak mörka rutor kan de smärtfritt passera noder i lager de tror är ointressanta; leva i sin världsbild utan intryck från andras verkligheter. Men när vi promenerar förvirrar stans spretande oss. Den blir en miniatyr av vår sköna nya generella värld av isolerade plastplatsidentiteter.

Är man på resande fot finns motellen. Det ena är lite dyrare med en skimrande simbassäng som inte används men är en symbol för en värld att drömma sig till. Det är inte Afrika. Det andra, där vi bor, är ett i en större kedjas och känns tryggt eftersom vi vet var allt finns och hur allt fungerar sedan vi bott på amerikanska motell förut och de alla är likadana. I Fort Worth ligger motellet mellan motorvägarna och har en smutsig simbassäng. En fågel dör en morgon innan vi går för att äta donuts. I någons rum är sängen knivhuggen och blodbestänkt. Vi är som hemma i en amerikansk film.

Kanske är autenticiteten oviktig. Den lokale guiden är, trots att han aldrig varit i Europa, övertygad om att deras goticerande kyrka, med torn som byggts olika höga för att verka medeltida, verkligen är gotisk. Det är inte Europa. Men vi ser fortfarande klart, och avslöjar plastidentiteterna som ersatt platsens. Från spökstaden Sanderson i texasöknen, liksom från norra Sverige, har människorna flyttat och förklädnaden fallit av. Som offentlig konst står det där, det nakna förfallet. Inte arkitektur, inte natur. Ett hus har en veranda med en gungstol på, men inga glas i fönstren. På flygplatsen i Fort Worth återfinns vi gungstolarna; utspridda i det glasade kommunikationstemplet är de påminnelser om platsen vi lämnar, eller i alla fall platsen i våra medvetanden där gungstolen betyder trygghet. Förenklad lokal identitet basunerar ut till de ständigt resande (framtidens genomsnittspersoner), som annars riskerar förlora sig i de intetsägande mellanrummen. Det man tror är värt att bevara från platsen för den före detta staden sugns in i en flygplats, d v s en souvenirbutik, d v s en stad, d v s en världskultur av gamla verkligheters

spridda likdelar konserverade i en allomfattande gelé av monoton. Ditt hör de kurbitsliknande målningarna på Hemköp i Leksand.

De som har möjlighet – de rika och smarta – rymmer från världsstädernas centra, som de förstört. Nu, säger de, gäller det att ta plats i metafysiken, medvetandena, snarare än i verkligheten. Det är reklamen och inte produkten som räknas. Bakom skyltarna, under motorvägen eller i flygplatsens dån får vem som helst bygga sig ett skydd, varifrån hon kan drömma om maktens allra största reklampelare, skyskraporna. Medan de styrande pysslar i sin trädgård håller symbolerna människorna i styr. Men en del av dem konsumerar med ironi. Markoolio, till exempel, köper fejkade och vulgära smycken när andra vill ha stil, han har sin lilla hund Nisse när de han härmar vill uttrycka manlighet genom sina kamphundar.

Och i arkitekturen? Finns det, bland alla de marknads-känsliga förslagen, allvarligt menad motståndarkitektur eller projekt med ironiska intentioner? Kanske ska Koolhaas stadsmanifest mot våra inbillade, föräldrade identiteter och för en global icke-plats med djungelinslag, The Generic City, tolkas så. Eller bostadstornen Anders Wilhelmson spridde ut i Stockholm? Det gäller att överdriva för att tränga genom våra invanda föreställningar; varje utopisk vision löper ju risk att landa i en måttfull verklighet. I provrummen i Koolhaas osannolika pradabutik i Soho, en konsumtionsutopi, övervakar vi oss själva med hjälp av små kameror kopplade till en teve-skärm. Kanske ska butiken ses inte som ett konsumtionens nöjesfält utan som en satir av varumärkenas kontroll? (Det är ju ändå ingen som har råd att handla.) Den kan vara en motsvarighet till de experimentella nöjesparkerna, som fanns innan Disneys gullighetsinvasion. Drömlandet Dreamland låg på Coney Island, New York City. Det var ett tivoli för lediga New York-bor, som byggdes år 1890–1905 och brann 1911. Det inrymde också mardrömmarna. Jag kommer aldrig till Coney Island, men till Galveston, en ö på Texas kust. År 1900 tog stormen 6 000 liv på Galveston. Dreamland tog tillfället i akt att iscensätta stormen för skräckblandat förtjusta New York-bor.

3 000 dog den 11 september 2001. Det tillfälliga strålkastarmonumentet på Ground Zero lyser stilla under våra nätter i New York. I vår dödsföraktande era är det dock en omöjlighet att bygga en attraktion att återupprepa händelsen i. Inte ens filmindustrin vågar ännu spela öppet på tema 9/11. I dag

har fiktionen blivit det normala och verkligheten bakom de producerade bilderna svår att förstå. Författaren Marshall Berman konstaterar i Dagens Nyheter, 1 juli 2002:

– I fantasin eller fiktionen kan skyskrapor brinna och förintast. I den verkliga världen tar de människor med sig när de försvinner.

Ibland far flygplan till synes genom monumentstrålarna. Men från Empire State Buildings tak är hålet, trots strålkastarna, en svart fläck. Det vilda tar över. Rumsliga och tidsliga avstånd överbyggs med ökad hastighet. När vi sitter på fiket i Donald Judds ökenstad Marfa minns vi New York trots att vi aldrig varit där. Det är ingenstans annat än "här" Under de fyra dagar vi senare under resan får i New York ser vi som vårt ansträngande uppdrag att varje morgon pröva en ny länk i Starbuck's Coffee-kedjan. Även om stället på Wall Street har 5 meter i takhöjd och slipspublik medan det i Soho har nedsuttna fätöljer för tänkande poeter, är igenkännandets trygghet påtaglig. Där sitter vi, och ena dagen är kaffet kenyanskt, nästa colombianskt och vi känner att vi har kontroll över den globala byn. Vi är koloniserare som plockat russen ur kakan och valt att blunda för plantagens plågor. Vår sköld är den där runda loggan. Den tränger undan skillnaderna, det oönskade, det oförutsägbara, det vilda. Därför är hålet i Manhattan så överkligt för oss.

Samhällskontroll och kolonialism tar sig olika uttryck i olika tider. Det är en myt att konsumtionssamhällets universella arkitektoniska uttryck bäddar för demokrati, snarare är uttrycket ett ännu inte avslöjat kamouflagenät över

gamla strukturer. I 1700-talets England blickade godsherrn lik en gud från sin alldeles egna tempiettokopia ut över sina tillrättalagta vilda ytor, som på en gång skulle spegla honom själv och världen. I dagens USA blickar presidenten, som säger sig vara skickad av Gud, ut från de enorma vita kupolerna i Austin eller Washington DC, och inbillar sig att hela världen bör bli som den inom hans blickfång.

Intill vägen ner mot kusten står en gigantisk vit staty av Sam Houston, statens första president (1836–38). I sitt format gör Houstons staty att man kan flyga förbi honom och ändå förstå att det var här slaget om Texas frihet stod. Lyckas man dra uppmärksamheten från den vita fixeringspunkten ser man hur mindre lika vita figurer är utspridda på andra sidan vägen. De är visst tvångsarbetsfångar. Kanske har de flytt från Mexiko. De kan inte gömma sig i underjorden, för där finns oljan, som är maktens käraste skötebarn. Futuristiska pumpar ljuger om bränslets renhet. I städerna har obekväma arkeologiska lager grävts bort och ersatts med underjordiska köpcentra. Där är konsumenterna maskineriets olja. I den utsatta renheten ovan mark irrar vi resande, och uteliggarna. Om man kör fort ser man oss knappt. Endast den amerikanska flaggan fastnar i minnet. Som en provokation lyser den på skyskraporna, vars glasfasader visar sig vara speglade. Vi åker hem för att minnas det vi hann se medan de var transparenta.

Det är inte Afrika

Det är inte Europa

Det är ingenstans annat än "här"

Tomas Tranströmer
i "Vinterns formler" (*Klanger och spår*; 1966)

Illustrationer

- I. På huvudgatan i Sanderson, TX, 8 mars 2002. Fotografi: författaren.
- II. Mot Ground Zero på Manhattan från Brooklyns strand, 14 mars 2002. Fotografi: författaren.

Johanna Gullberg, sistaårsstudent vid Arkitekturskolan-KTH. Detta är en kort version av en text skriven direkt efter en studieresa till Texas och New York City, mars 2002. Originaltexten, fotografier och teckningar från resan ingår i nio böcker.